

Білоус В. С. Дослідження історії бібліотеки – важлива складова бібліотечного краєзнавства. *Університетські бібліотеки в сучасному інформаційному просторі* : Всеукраїнська науково-практична конференція 16 квітня 2015 р. / Бібліотека Кам'янець – Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський, 2015.

УДК [027.7:37]-029:9(477.44-25)

Білоус В. С.,

директор бібліотеки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

Дослідження історії бібліотеки – важлива складова бібліотечного краєзнавства

У статті розглянуто питання вивчення історії бібліотеки як складової бібліотечного краєзнавства. Відображено роль та значення методу усної історії під час науково-краєзнавчих досліджень. Висвітлено досвід роботи бібліотеки Вінницького педуніверситету.

Ключові слова: бібліотечне краєзнавство, усна історія, історія бібліотеки, бібліотечні дослідження, бібліотека Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

The article exposes the question of the library history's study as a part of study of local library lore. The role and importance of oral history approach in scientific local lore research were considered. The work experience of Vinnytsia Pedagogical University's library was illuminated.

Key words: local library lore, oral history, library history, library research, Vinnytsia State Pedagogical University name after Mykhailo Kotsiubynsky's library.

Без знання своєї минувшини немає майбутнього!

Краєзнавча діяльність бібліотеки, як складова бібліотечного краєзнавства, включає формування краєзнавчих інформаційних ресурсів, відображення їх у довідковому апараті, інформаційне та бібліотечно-бібліографічне обслуговування, створення бібліографічних документів, дослідження історичного минулого бібліотек. Історія освітянських книгозбірень, як загалом і бібліотек вищих навчальних закладів, є одним із малодосліджених питань.

Мета статті – показати значення вивчення історії бібліотеки як складової бібліотечного краєзнавства, розповісти про досвід роботи книгозбірні Вінницького педуніверситету щодо дослідження її вікової історії, що є одним із напрямів наукової діяльності.

Серед науковців-істориків та фахівців бібліотечної справи, які вивчають питання історії освітянських бібліотек на Поділлі (в основному, це період початку ХХ ст.) – доцент інституту історії, етнології і права Вінницького державного педагогічного університету Т. Р. Соломонова, директор наукової бібліотеки Кам'янець-Подільського національного університету, доктор історичних наук В. С. Прокопчук, директор бібліотеки Хмельницького національного університету О. Б. Айвазян, директор бібліотеки Хмельницького педагогічного університету Л. В. Дитинник та інші.

Варто зазначити, що історія бібліотеки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, яка є складовою мережі освітянських бібліотек України, раніше майже не досліджувалася. Інформація у наявних письмових джерелах стосовно історії бібліотеки, як правило, зводилася до коротких історичних відомостей або ж довідок із зазначенням основних етапів існування бібліотеки. Відзначення ювілею бібліотеки у 2013 р. стало приводом для узагальнення та вивчення накопиченого досвіду, визначення пріоритетних напрямів її подальшого розвитку. Результат дослідження викладено у книгах «Бібліотека Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського: історія, сьогодення, постаті» [2] та «Сто років духовності: спогади про бібліотеку ВДПУ ім. Михайла Коцюбинського» [9].

У красназавчих літературно-історичних нарисах визначено й обґрунтовано основні етапи становлення та розвитку бібліотеки у контексті історії держави, освіти, університету та бібліотечної справи, відображені тенденції розвитку, проблеми і перспективи університетської бібліотеки. Мета бібліотечних досліджень – відобразити особливості історичного розвитку та етапи становлення освітянської книгозбірні на Поділлі. Ми прагнули донести до сучасників розповідь про діяльність бібліотеки, її становлення та розбудову, показати досягнення та перспективи подальшого розвитку, висловити побажання новій когорті гідно продовжувати справу попередніх поколінь.

Матеріал у ювілейному виданні систематизовано за хронологічним принципом, відповідно до основних віх історії держави, навчального закладу та

діяльності бібліотеки. Текст ілюстровано фотодокументами. Бібліографічна частина видання знайомить читачів з історією бібліотеки та літературою про неї. «Спогади» у довільній формі розповідають про цікаві моменти із життя бібліотеки, про бібліотекарів. Обидві книги цікаві не лише працівникам бібліотеки, а всім, хто працює на бібліотечній та освітянській ниві, справжнім шанувальникам бібліотеки та книги.

Під час дослідження використовувалися архівні документи, матеріали з історії бібліотечної справи, історії навчального закладу [1]. Потреба пізнання і розуміння індивідуального досвіду окремої бібліотеки, як важливої складової історії бібліотечної справи, логічно призвели до переорієнтації дослідницьких стратегій, серед яких особливого значення набували якісні методи дослідження усної історії, що надходили у чистому вигляді безпосередньо від людей, які колись працювали і працюють у бібліотеці та є живими свідками її історії. Через відсутність комплексу архівних документів з історії бібліотеки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, матеріал, здебільшого, ґрунтувався на спогадах працівників бібліотеки, викладачів та випускників навчального закладу, які доклали зусилля до підготовки видань.

Активно використовували метод усної історії. Усна історія – це напрям історичного опису, що ґрунтується на використанні спогадів і особистих оцінок безпосередніх учасників чи очевидців описуваних подій; метод фіксації та обробки особливого різновиду історичних джерел – спогадів живих людей про пережиті події чи соціальні умови, записані, збережені і доступні для наукового використання [5]. Сучасне розуміння усної історії охоплює, як процес передачі та запису спогадів, так і усі різні форми новостворених історичних документів, а також подальший аналіз отриманих першоджерел. Будь-яка інформація, зібрана і зафіксована дослідником у процесі вербального спілкування з людьми у вигляді розповідей про історичне минуле, цитування тощо є джерелами усної історії [7].

З усіх методик дослідження надавали перевагу усному опитуванню, анкетуванню, польовим дослідженням, усній традиції у поясненні історичного минулого бібліотеки. Фактично, що опис минулого бібліотеки є дослідженням,

попередньою реконструкцією історії бібліотеки від її заснування до сьогодення. Усна історія збирає усні спогади та особисті коментарі, що мають значення для історії, шляхом запису інтерв'ю. Інтерв'ю є усною історією лише тоді, коли воно записане, опрацьоване у певний спосіб, доступне в бібліотеці, архіві чи іншому сховищі, або ж відтворене у відносно дослівній формі у вигляді публікації» [2].

Досліджуючи історію бібліотеки, безпосередньо пов'язували її з історією університету, адже вся столітня історія бібліотеки – це історія університету. Відповідно із вимогами Міністерства народної освіти Російської імперії до складу навчального закладу на початку ХХ ст. мала входити бібліотека, фонд якої повинен був складатися з учнівської та фундаментальної частини [8, с. 53]. І хоча формування бібліотеки розпочалося вже з перших днів становлення навчального закладу, заснування бібліотеки прийнято вважати 1913 р., рік після відкриття учительського інституту.

Головним завданням книгозбірні було забезпечення відповідною літературою професійну та самоосвітню діяльність викладачів та студентів. Перші бібліотекарі, обов'язки яких виконували викладачі та випускники інституту, брали участь у формуванні фонду, здійснювали інформаційну діяльність, обліковували фонд, створювали каталоги (списки книг), організовували масові заходи на допомогу вихованню студентів, видавали книги для навчання, здійснювали керівництво читанням, несли відповідальність за збереження фонду. Архівні документи свідчать, що обов'язки першого бібліотекаря Вінницького учительського інституту були покладені на вчителя історії та географії П. В. Гришкова (1886-?). Директор учительського інституту визначав конкретні розміри та порядок фінансування бібліотеки. Питання діяльності книгозбірні, у тому числі і рішення про придбання книг, вирішувала педагогічна рада інституту. Бібліотеки навчальних закладів комплектувалися за каталогами літератури, дозволеними Міністерством народної освіти. У 1914 р. книжковий фонд становив 2032 прим., у 1915 р. було придбано книг на суму 269 руб.71 коп. [3].

Бібліотека у різні історичні періоди поповнювала фонди завдяки меценатській підтримці громадськості, жертвності приватних осіб та установ,

наукових бібліотек, освітянських організацій, дарунків викладачів та студентів. Бібліотека інституту співпрацювала з гуртовими продавцями, здійснювала закупівлю книг через книжкові магазини багатьох міст (Москва, Київ, Одеса, Петроград та ін.). Збереглися архівні матеріали про співпрацю з вінницьким книготорговцем Д. Швахманом, у якого в 1915 р. замовлено «Новый энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона» [3].

Сто років життя бібліотеки, як і власне навчального закладу, вмістили дуже багато подій: революції, війни, повоєнні відбудови, голодомор, зміни державного устрою, політичні та економічні кризи, але вона завжди була важливою складовою навчального закладу. Бібліотека пройшла великий та складний шлях становлення та розвитку. Історичне тло, державна політика, керівництво навчального закладу, викладачі, студенти та самі працівники бібліотеки всіх поколінь мали безпосередній вплив на розбудову освітянської бібліотеки. У зв'язку з реорганізацією навчального закладу, назва змінювалася: 1920 р. – бібліотека інституту народної освіти, 1930 р. – бібліотека інституту соціального виховання, 1933 р. – бібліотека педагогічного інституту. Сучасна назва з 1998 р.

Змінювався статус та назва навчального закладу, але бібліотека залишалася важливою структурою навчального закладу. Попри численні реорганізації вдалося зберегти частину фонду перших років становлення освітянської бібліотеки, який сьогодні виокремлено у сектор рідкісної та цінної книги і є окрасою сучасної університетської бібліотеки. Саме цей фонд є основою виставково-музейної зали раритетних видань, створеної у бібліотеці. На базі зали здійснюється просвітницька робота, організовуються краєзнавчі виставки, круглі столи, екскурсії тощо. Бібліотечні працівники знайомлять студентів, працівників і гостей університету з унікальними виданнями бібліотеки, сприяють науково-дослідній роботі університету у галузі історії, літературознавства, краєзнавства, книгознавства. Штампи, які проставлені на книгах цінного та рідкісного фонду, говорять про те, що у зв'язку з реорганізацією навчального закладу фонд потерпав змін, бібліотека переїздила з місця на місце, фонд розкомплектовувався з тих чи інших причин, потім знову формувався.

Наприкінці 1930-х рр. бібліотеки Поділля, як і всієї Радянської України, втратили свою попередню роль осередку навчально-освітнього та культурницького життя, фактично перетворилися на агітаційну машину тоталітарної влади [6, с. 392]. Не минули Вінницький інститут безпідставні політичні репресії. Наглядаючи за навчальним процесом в інституті, партійні функціонери вимагали від студентів глибоких знань із курсу марксизму-ленінізму. Вільнодумство не допускалося, а переслідувалося й жорстоко каралося. [4, с. 33]. У надзвичайно складне становище потрапили у середині 1930-х рр. працівники бібліотеки, які фізично не встигали слідкувати за новими списками забороненої літератури та вилучати їх із бібліотечних фондів. Невиконання таких наказів могло мати трагічні наслідки, у тому числі, звинувачення в антирадянських злочинах.

Напередодні Великої Вітчизняної війни фонд нараховував понад 100 тис. прим., читачів обслуговували на абонементі та в читальних залах на 50 місць, роботу бібліотеки забезпечували шість спеціалістів. Очолював колектив П. Я. Чупира. Під час фашистської окупації фонд був знищений і з 1944 р., після відновлення навчання в інституті, створювався заново. Книги до бібліотеки надходили зі всіх регіонів країни як пожертви. Виділяли їх і уцілілі бібліотеки міста. Викладачі надавали можливість студентам користуватися літературою зі своїх бібліотек. Бібліотекарем у ті роки була О. І. Домбровська. 4 жовтня 1946 р. у міському відділі культурно-освітньої роботи за № 5 було зареєстровано бібліотеку як структурний підрозділ педагогічного інституту.

На початку 50-х рр. бібліотечний фонд нараховував 50 тис. прим. Працювали абонемент та читальний зал на 110 місць. Протягом 1956-1957 рр. прийнято фонди ліквідованого на той час Вінницького педучилища, на початку 60-х рр. – фонди Бердичівського учительського інституту. У цей період значна увага приділялася формуванню фонду книгозбірні, покращенню організації довідкового апарату, модернізації матеріально-технічної бази, розширенню структури закладу. Серед керівників бібліотеки – Л. М. Четверик, З. М. Шелягова, Г. П. Янківська, Д. І. Псенюк. З 1982-2006 рр. бібліотеку очолювала О. В. Бойван.

Проблеми фінансування, комплектування, збереження фонду відчували працівники книгозбірні всіх поколінь. Вплив ідеології існуючого тоталітарного режиму відображався і на формування фонду, який мав відповідати навчальним планам закладу. Але попри існуючі проблеми, відповідно до вимог та можливостей навчального закладу, бібліотека розвивалася.

Зазначу, що історія університетської бібліотеки – це доля людей, відданих книзі, справі освіти і виховання студентської молоді, це життя кожного бібліотекаря. Зрозуміло, що запорукою виконання книгозбірнею своїх завдань, протягом усього періоду існування, завжди були її кадри. Адже не приміщення і навіть не цінні фонди роблять історію бібліотеки, а саме люди творили і творять її. Становлення та плідний розвиток бібліотеки впродовж десятиліть відбувався завдяки професіоналізму, відповідальності, а головне – любові до своєї справи працівників бібліотеки багатьох поколінь, відданих служінню бібліотеці. Їхній історичний досвід – то наша спадщина. Розділ «Команда небайдужих або наші перші скрипки» розповідає про бібліотекарів, які внесли вагомий внесок у розбудову книгозбірні, містить біографічні відомості про окремих бібліотекарів.

Біографії бібліотекарів, автобіографії, у яких відображено соціальні та культурні реалії, політичні й моральні цінності, норми та вимоги бібліотеки у різні часи, місце людини у житті бібліотеки, є унікальним історичним джерелом під час дослідження історії бібліотеки. Автобіографія дає змогу зосередитися на індивідуальному житті, що вписане у безпосереднє соціокультурне середовище, отож роздуми особи про її власне життя та соціальне, політичне чи культурне середовище одночасно перебувають у полі уваги дослідника [5, с. 43].

Під час «польових досліджень» – процесу збору потрібних матеріалів, ми прагнули відтворити історію бібліотеки, залишити для нащадків пам'ять, пробудити у користувачів інтерес до освітянської книгозбірні; виховувати почуття любові до книги та знань, викликати повагу та вдячність до бібліотекарів багатьох поколінь за їх скромну та потрібну роботу. Визнання унікальності і самоцінності людського досвіду означало необхідність вислухати безпосередніх учасників подій

минулого, ветеранів бібліотеки, що відкривало якісно нові можливості для історичної реконструкції освітянської книгозбірні.

Досліджуючи історію книгозбірні методом усної історії було встановлено цікаві моменти із життя бібліотеки та бібліотекарів. Збір усної історії про освітянську книгозбірню передбачав прямий контакт з людьми – безпосередніми свідками подій, носіями інформації. Ми прагнули записати їх спогади та вписати у сторінки історії бібліотеки. Важливо було сформуванню загального бачення історичного процесу, розвитку бібліотечної справи, створити спеціальний контекст для бесіди та досягнути сенс сказаного працівниками бібліотеки. Саме тоді оповідь про минуле бібліотеки перетворювалася з розмови в акт усної історії.

Службова кореспонденція, яка збереглася у бібліотеці, додала можливість зібрати важливу інформацію: про співпрацю з різними установами, дружні стосунки з бібліотеками та бібліотекарями, джерела комплектування та інші матеріали з історії бібліотеки.

Старі фото (робочі моменти та фото із сімейних архівів) – це теж історія. Світлини відображають життя бібліотеки: створення нових приміщень, проведення заходів, ювілеїв працівників. Фото, які зберігаються у бібліотеці та систематизовані у фотоальбоми – речові спогади, своєрідна ілюстрація її родоводу.

Зберігаючи традиції попередніх поколінь, бібліотека вбачає віхи свого подальшого розвитку у гармонізації традиційних і новітніх бібліотечно-інформаційних ресурсів, реалізації нової моделі сучасної бібліотеки вищого навчального закладу з використанням інтелектуальних комп'ютерних технологій. Змінюючи пріоритети, бібліотека виконує основну місію: сприяння вищому навчальному закладу у виконанні навчально-виховного процесу та науково-дослідницькій роботі університету.

За підтримки ректорату бібліотека Вінницького педуніверситету, вдосконалюючи свою роботу, трансформується у сучасну, комфортну, прогресивну структуру навчального закладу, справжній науково-інформаційний центр. Активним чином створюється потужна електронна бібліотека, формується Інституційний репозитарій. Використовуючи сучасні цифрові та комп'ютерні

технології, бібліотекарі сьогодення активно ілюструють свою діяльність: створюються електронні архіви фотодокументів, блоги, флеш-альбоми, презентації, світлини про роботу бібліотеки виставляються на сайті бібліотеки.

З огляду на стан справ навколо історії нашої бібліотеки, хочеться відмітити, що подібні дослідження мають стосуватися усіх бібліотек міста, області, країни. Кожна, навіть маленька бібліотека, має мати свою історію. Дослідження історії бібліотеки, безумовно, надасть можливість зберегти частину людської пам'яті у процесі накопичення матеріалів для подальших досліджень історії, як окремої бібліотеки, так і бібліотечної справи загалом. Особливо важливе значення дослідження історії бібліотеки матиме для молодих бібліотекарів, які безпосередньо долучившись до відтворення історичного минулого своєї бібліотеки, зможуть зробити внесок у розвиток бібліотеки, бібліотечної справи.

У подальших планах: вивчати історію книгозбірні, залучати до написання спогадів ветеранів бібліотеки, викладачів та студентів, навчити молодих бібліотекарів аналізувати діяльність бібліотеки, висвітлювати її роботу на сторінках періодичних видань, зберігати фотодокументи та інші матеріали про людей, передавати звіти та інші документи до архівних установ. Споглядаючи та вивчаючи минуле, ми дивимося у майбутнє. Адже минуле та сьогодення бібліотеки – це та основа, той фундамент, який дозволяє сьогоднішньому поколінню розвиватися, професійно працювати. Роки минають, час багато стирає з людської пам'яті. Саме тому вивчення та збереження історії бібліотеки, донесення її до прийдешніх поколінь – наш святий обов'язок.

Література

1. Бібліотека // Вінницький державний педагогічний інститут : історичний нарис 1912-1997 / З. М. Грузман, А. М. Подолинний, М. Ф. Присяжнюк, Б. В. Хоменко. – Вінниця, 1997. – С. 36-39.
2. Білоус В. С. Бібліотека Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського: історія, сьогодення, постаті (до 100-річного ювілею) : науково-краєзнавче дослідження / В. С. Білоус ; ред. колегія О. В.

Шестоपालюк (голова), Л. М. Воробйова, І. В. Зарванська. – Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2013. – 102 с.

3. Державний архів Вінницької області (ДАВО). – Ф. Д. –54. – Оп. 1. – Спр.71; арк.10. Там само. – Спр. 61; арк. 77. Там само. – Спр. 62; арк.70. Там само. – Спр.71; арк. 3-6. Там само. – Спр. 16; арк. 6. Там само. – Спр. 16; арк. 2.

4. Зінько Ю. Інститут історії, етнології і права Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського: історія та сучасність / Ю. Зінько, П. Григорчук, В. Тучинський // Освіта на Поділлі: минуле та сьогодення : до 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського : матеріали XXIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, 20-21 жовт. 2011 р. – Вінниця, 2011. – С. 32-37.

5. Кісь О. Усна історія: становлення, проблематика, методологічні засади / Оксана Кісь // Україна Модерна. – Львів ; Київ, 2007. – Ч. 11. – С. 7-21.

6. Нестеренко В. А. Бібліотечна справа на Поділлі у контексті політичних процесів 1920-1930-х рр. / В. А. Нестеренко // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський, 2009. – Т.14. – С. 385-395.

7. Пастушенко Т. Метод усної історії усно історичні дослідження в Україні. – Режим доступу : http://klio-mukolaiv.at.ua/prochutatu/usna_istorija.pdf

8. Соломонова Т. Бібліотека Вінницького учительського інституту (1912-1917 рр.) / Тетяна Соломонова // Освіта на Поділлі: минуле та сьогодення : до 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського : матеріали XXIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції 20-21 жовтня 2011 р. – Вінниця, 2011. – С. 53-55.

9. Сто років духовності : спогади про бібліотеку ВДПУ ім. Михайла Коцюбинського / ред. Л. М. Воробйова ; уклад. В. С. Гадомський ; відп. за вип. В. С. Білоус. – Вінниця, 2013. – 67 с.